

УДК 81'373.23

СИСТЕМНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПСЕВДОНІМІЇ

Н.М. Павликівська. Питання української псевдонімії ХХ століття. – Вінниця: Глобус-прес, 2009. – 386 с.

Сучасна українська ономастика як окрема наукова галузь розвивається з кінця 50-х рр. ХХ ст., коли 1959 р. в Києві відбулася I Республіканська ономастична нарада, що започаткувала Всеукраїнські ономастичні конференції, яких на сьогодні відбулося 14. Тоді під терміном **ономастика** фактично розуміли антропоніміку, як це було за часів І. Франка, що свідчить про усвідомлення необхідності першочергового вивчення офіційних і неофіційних власних назв людей. Однак зосередження уваги провідними вітчизняними ономастами 60-х–70-х рр. минулого століття на укладанні «Словника гідронімів України» (видано 1979 р.) та «Гідронімичного атласу України» (досі не видано) потіснило антропонімічні студії на периферію мовознавства, наслідком чого стала епізодичність досліджень власних імен людей. На сьогодні задовільним можна вважати вивчення антропонімів у кількох регіонах: Закарпатті, Буковині, Галичині, Київщині, Кіровоградщині, Дніпропетровщині, Одещині, Донеччині, Уманщині. Більшість же інших регіонів системно не досліджено, а вітчизняна ономастика навіть не має зведеного списку прізвищ, імен та імен по батькові громадян нашої держави (такий список науковцям недоступний), не кажучи вже про різні групи неофіційних антропонімів. У зв'язку з цим монографія Наталії Павликівської «Питання української псевдонімії ХХ століття» є актуальною працею загальнонаціонального масштабу, яка заповнить одну з лакун вітчизняної ономастики.

Рецензована праця чітко структурована відповідно до поставленої мети та визначених завдань, які розв'язуються на великому фактичному матеріалі (близько 5000 літературно-мистецьких псевдонімів, понад 4000 політичних, близько 500 кримінальних), зібраного з численних

© В.В. ЛУЧИК, 2012

історичних і сучасних джерел. Значна частина цього матеріалу (3277 одиниць) уперше введена автором у широкий науковий обіг у формі «Словника псевдонімів ОУН–УПА» (2007), як і вперше системно вивчені кримінальні псевдоніми.

Крім **Передмови**, в якій окреслено актуальність, мету й завдання дослідження, схарактеризовано матеріал та його джерела, монографія містить чотири основних розділи, висновки, додаток із двох таблиць, що ілюструють способи й принципи псевдонімної номінації, список використаних джерел (146 позицій!), умовні скорочення, пов'язані з ОУН–УПА, список наукової літератури (275 позицій).

У розділі 1 «**Псевдонім як різновид антропоніма**» (стор. 6–42) досить переконливо висвітлено питання, які становлять теоретичні засади дослідження. Використовуючи здобутки українських і зарубіжних (переважно російських і польських) мовознавців у галузі ономастичної теорії, Н. Павликівська зуміла сказати своє слово щодо специфіки псевдоніма як особливого виду антропоніма, його співвідношення з іншими різновидами власних назв людей та функціональних ознак, принципів і мотивів псевдонімної номінації, взаємозв'язку форми й змісту псевдонімів. Вона зуміла врахувати історичний досвід у вивченні псевдонімів, критично осмислити пов'язану з ними термінологію, аргументувати залежність їхніх диференційних ознак від тих соціальних сфер, у яких псевдоніми функціонують. Системне бачення автором комплексу ознак розгляданих одиниць дозволило зробити вичерпне й аргументоване визначення псевдонімів, яке можна використовувати в наукових дослідженнях, лексикографічних та енциклопедичних працях.

Щоправда, автор монографії допускає певну суперечливість у тлумаченні псевдоніма, з одного боку, не погоджуючись з П. Чучкою в тому, що такі одиниці завжди є самоназвами, особливо коли йдеться про політичну псевдонімію, бо «підпільники частіше отримували псевдоніми від своїх командирів чи побратимів з боротьби, аніж обирали їх самостійно» (стор. 11), а з іншого боку, часто послуговується таким визначенням цього різновиду антропонімів, у якому йдеться про псевдонім як про приbrane особове іменування, що використовують поряд із своїм справжнім іменем та прізвищем або замість них з метою конспірації, тобто як про самоназву.

Вважаємо, що самоназивання (не треба плутати це явище із самотворенням) є визначальною ознакою псевдонімної номінації, яка зумовлена прагненням приховати справжнє ім'я, що відрізняє псевдоніми від прізвиськ та людських кличок, які надаються сторонніми. А те, що частина політичних псевдонімів отримана кимось від командирів, побратимів тощо, тобто створена не носієм псевдоніма, не суперечить зазначеній характеристиці, бо їхні носії свідомо прибирають собі такі імена, використовуючи їх як самоназви (самі себе так називають). Тут маємо факт переходу клички людини чи прізвиська в псевдонім, як у свій час більшість офіційних прізвищ виникла на основі прізвиськ, які прийнято називати не зовсім удалим терміном «прізвищеві назви»;

пор. також поширені в етронімії процеси самоназивання (наприклад, автохтонні етроніми *слов'яни, поляни, українці*) або прибирання наданих кимось назв (наприклад, іранцями чи кельтами створено етнохоронім *Русь*, іранцями — етронім *анти*, східними романцями чи тюрками — етронім *гуцули*, росіянами — історичний етронім *малороси* та ін.).

Ще одне зауваження стосується пункту 1.7. «Форма і зміст псевдоніма», в якому характеризуються форми вираження та способи творення самоназв людей, але практично не розкривається питання про взаємозалежність форми та змісту як філософських категорій, про кореляційні процеси між ними у межах словесного знака. Так само поза увагою дослідниці залишилися питання про витіснення на периферію диференційно-індивідуалізуючої функції як однієї з визначальних ознак власних назв актуальнішими для псевдонімів езотеричною, характеристичною, оцінною, експресивною, символізуючою та іншими переважно додатковими функціями. Не знайшло в першому розділі належного висвітлення і питання про співвідношення псевдонімів та криптонімів, які в наступних розділах розглядаються як різновид псевдонімів.

Розділи 2, 3, 4 присвячено аналізу фактичного матеріалу, дібраного відповідно з трьох основних сфер функціонування псевдонімів: літературно-мистецької, громадсько-політичної та кримінальної. І за охопленням матеріалу, яке є максимальним, і за його розмаїттям (розглядані одиниці належать представникам різних творчих напрямів, колективів, політичних партій, ідеологічних угруповань, соціальних верств тощо), і за врахуванням мовних та позамовних зв'язків у псевдонімії ХХ ст. дослідження є глибоко системним. Виявлені Н. Павликівською лексична база, мотиваційні ознаки, засоби деривації та моделі (цей термін автор не використовує) структурної організації псевдонімів свідчать про величезне багатство і необмежений номінаційний потенціал української мови. Застосована в **розділі 2 «Українська літературно-мистецька псевдонімія ХХ століття»** (стор. 43–121) методика аналізу прибраних імен з урахуванням принципів, мотивів, способів і засобів псевдонімної номінації, використовується і в наступних розділах, але з певними трансформаціями, зумовленими специфікою матеріалу в кожній сфері функціонування.

Центральним і за обсягом, і за розмаїттям матеріалу, і за багатством мотивів та засобів номінації є **розділ 3 «Українська політична псевдонімія ХХ століття»** (стор. 122–302). Його основу становить аналіз псевдонімії бійців ОУН та УПА, в якій відбита розмаїта мовна картина світу українців (цей термін автор не використовує), що пронизана любов'ю до рідного краю, пам'яттю про власну історію та традиції, шаную до національних героїв, матеріальних і духовних цінностей. Автор монографії зуміла глибоко збагнути це мовне й культурно-історичне явище, переконливо проаналізувати його, спираючись у цьому розділі переважно на методологічні засади, висловлені П. Чучкою та

В. Німчуком щодо придбаних і наданих неофіційних імен оунівців за матеріалами збірника «Сколівщина». З аналізом цього матеріалу органічно пов'язано розгляд прибраних назв учасників національно-визвольних змагань, радянського підпілля та партизанського руху, діячів української культури (розділ 2), представників кримінального світу (розділ 4), що охоплюють українську псевдонімію ХХ ст. як цілісну та багатогранну за джерелами походження й сферами функціонування систему.

Дещо біднішою і значною мірою чужою для української мови (переважно російськомовною) є псевдонімія кримінальних елементів ХХ ст., якій присвячено **четвертий розділ** монографії (стор. 303–329). Н. Павликівська аргументовано довела функціонально-стилістичну специфіку цих одиниць переважно як псевдонімів-кличок, лексичну основу яких часто становлять згрубілі або нелітературні слова.

Докладними і змістовними є висновки до розділів та окремих підрозділів, а також **загальні висновки**, в яких сформульовано основні результати дослідження. Щоправда, сукупність усіх висновків є завеликою навіть для такої за жанром праці, як монографія — близько 22 сторінок.

Цінними є подані в кінці тексту дослідження (стор. 340–341) дві таблиці, в яких статистичним методом узагальнено способи псевдонімної номінації (табл. 1) та принципи номінації в псевдонімії (табл. 2). Наведені кількісні показники підтверджують закономірність виділення Н. Павликівською трьох основних сфер функціонування псевдонімів, кожній з яких присвячено окремий розділ. Зокрема, виявлено, що особливістю літературно-мистецьких псевдонімів є менше половини лексико-семантичних утворень і понад третина дериваційних (високий рівень словотворення як способу номінації), натомість політичні псевдоніми майже на 90% виникли лексико-семантичним способом (приховування особи назвами інших реалій), а кримінальні майже на чверть — способом деформації та субституції справжнього іменування (різного роду усічення офіційного антропоніма як поширена в жаргонній сфері прізвиськова словотворчість) при загальному переважанні переосмислення готових лексем. За принципом номінації найбільшими особливостями характеризуються кримінальні псевдоніми, з-поміж яких близько третини становлять відіменні утворення (в інших типах псевдонімів їх значно менше); тут же відсутні латентні назви типу *Ікс*, *Хтось*, які свідомо підкреслюють заперечення мотиваційного зв'язку з будь-яким реальним образом або ознакою конкретного денотата (кримінал не любить анонімності та невизначеності в межах власної сфери). За спостереженням автора, латентні назви майже не характерні й для політичної псевдонімії, як і невмотивовані імена, що відносно поширені в інших типах прибраних назв.

До розділів 2–4, в яких загалом переконливо проведено аналіз структурно-семантичних особливостей різних типів псевдонімів, виникло кілька загальних або часткових зауважень.

1. Перше з них рекомендаційне. Хотілося б побачити глибшу теоретичну аргументацію природи та механізму псевдонімної номінації, причинного зв'язку між використаним мовним знаком і мотиваційним образом, типів асоціацій за розрядами псевдонімних стимулів (гіпероніми, синоніми, суміжність, ціле, частина, ознаки тощо) і характером мотиватора за реальною, сакральною або вигаданою ознакою в межах *Я-коло*, *Ти-коло*, *Вони-коло*, *потенційне коло*, які охоплюють носія псевдоніма, його найближче оточення, малу батьківщину, зарубіжжя та вигаданий простір, що дозволило б створити і чітко структурувати відбиту в псевдонімії мовну картину світу українців. Зрозуміло, що такі результати можна отримати, реалізуючи насамперед когнітивний підхід та концептуальний аналіз, до якого автор фактично не вдається, але і в межах обраної методики відповідні аспекти подекуди могли знайти докладніше висвітлення. Зокрема, виникають питання типу, чому хтось взяв собі псевдонім *Дуб*, а хтось — *Клен*; хтось — *Вовк*, а хтось — *Заяць* і т. ін.? Чому *Дорошенко* назвав себе *Дороженком*, *Левченко* — *Ловченком*, *Бондаренко* — *Бандуренком*, а трійця Юн, Попов і Костовецький — *Юнаком*? Чому «майже всі досліджувані псевдоніми дівчат і жінок ОУН та УПА викликають асоціації позитивного змісту, якщо в мові переважають негативні оцінки людей? Відповідь на питання «Чому?» пов'язана з актуалізацією відомої або реконструкцією невідомої мотиваційної ознаки, яка є важливим елементом, що характеризує духовний світ носія прибраної назви. Її неможливо дати для кожного псевдоніма, але бодай для ядра псевдонімної системи або її концептів можна.

В окремих епізодах заявлений у назвах підрозділів аналіз є дуже побіжним. Зокрема, семантико-мотиваційний аналіз повстанських псевдонімів (пункт 3.1.5.) проведено всього на двох сторінках без використання прикладів (стор. 132–133). У підрозділах 2.2.4. Латентне називання (стор. 100) та 2.2.5. Колективні псевдоніми (стор. 100) лише кількома рядками сказано про характер відповідних одиниць, а решту тексту становлять приклади. В окремих місцях ілюстративний матеріал з мінімальними ремарками статистичного характеру займає по кілька сторінок (наприклад, повстанські псевдоніми, похідні від християнських імен або їхніх варіантів, подано таким способом на стор. 155–161), а це значний резерв місця для поглибленого теоретичного аналізу.

2. Відзначаючи загалом належний рівень аналізу фактичного матеріалу та досить переконливу аргументацію основних наукових положень, укажемо на деякі неточності або сумнівність у кваліфікації розглянутих одиниць і явищ. Так, непереконливим виглядає протиставлення псевдонімів, які виконують оцінну (*Вражливий*, *Байдужий*, *Дивний*, *Негідник*, *Нечоса* та ін.) й експресивну (*Лагідний*, *Тихий*, *Сумний*, *Добрий*, *Холод* та ін.) функції (стор. 112; див. ще стор. 34). У підрозділі 3.2.2. «Словотвірна структура неофіційних назв підпільників ОУН та УПА» безпідставно до композитних дериватів віднесено псевдоніми *Чорнобривий*, *Білосніжка*, *Паливода*, *Котигорошко*, *Вернигора*,

Вертихвіст, *Чорногора* та ін. (стор. 255–256), які насправді виникли лексико-семантичним способом від відповідних онімів або апелятивів, що мають складну основу. Тобто замість словотвірної структури псевдонімів авторка врахувала їхню морфемну будову. Принагідно зазначимо, що в українському мовознавстві продовжує залишатися остаточно не з'ясованою природа досить давньої антропомоделі з основою імператива та додатка в називному відмінку, яка представлена в псевдонімах *Будиволя*, *Рубайхвіст*, *Шануйслово* (стор. 102) тощо, тому історична аргументація внутрішньої форми таких псевдонімів, як і деяких інших (наприклад, із суфіксом **-ай**: *Знай*, *Гадай*), була б дуже цінною.

До апелятивів-історизмів, використаних у псевдонімії ОУН–УПА, безпідставно віднесено іменник *козак*, бо він не лише зберіг свою активність у деяких значеннях, на що вказує і автор монографії («парубок, юнак взагалі», «відважний чоловік», «молодець» та ін.; стор. 195), а й став одним із концептів української мови, назвою-символом справжнього українця, борця за свободу й державну незалежність. Не належить до утворень відкатоїконімного походження в термінологічному значенні цього словосполучення псевдонім *Краян* (< *краянин* «співвітчизник, земляк»; стор. 202), адже катоїконіми — це назви жителів відтопонімного походження типу *киянин*, *чернігівець*, *подолянин* та ін., а *краянин* є відапелятивним похідним з близькою до катоїконімної семантикою. Криптоніми дисертант розглядає як різновид псевдонімів, але спільності їхнього статусу не доводить, хоча за багатьма функціями криптоніми суттєво відрізняються від псевдонімів (див. стор. 113–116). До названих у монографії відмінних ознак між цими одиницями додамо ще дві, про які фахівці не згадують: 1) криптоніми й особливо криптограми, на відміну від псевдонімів, спричинені законом мовної економії; 2) вони виконують свої функції лише в письмовій формі.

3. На нашу думку, дослідниця могла б частково зменшити кількість прибраних назв з нез'ясованою мотивацією і незрозумілою семантикою (стор. 110–111) або принаймні зробити таку спробу. Наприклад, псевдонім *Всегорськ* має корінь **-гор-** із семантикою «значне підвищення над навколишньою місцевістю; гориста місцевість, країна» [ВТССУМ, 191], яка образно може бути пов'язана зі значенням твірних основ офіційного прізвища *Полян-ський* та імені *Олимп-ий*; *Бахар* — можливий зв'язок з характеристичним апелятивом *бахур* «розпусник, залицяльник, любовник», «позашлюбна дитина, байстрюк» [ВТССУМ, 39]; *Лієнт К* — з апелятивом *клієнт*, у якому відбулася перестановка звуків, що характерно для псевдонімії та криптонімії.

4. Список використаної в процесі написання монографії фахової літератури є досить повним, але не вичерпним. З відсутніх у списку варто було б використати дисертацію Ю. Собкова з криптонімії української та англійської мов (2008), словник (2004, 2009) і статті про конотативні оніми та сленгоніми Є. Отіна (праці цього відомого ономаста

чомусь зовсім відсутні), монографію О. Карпенко «Проблеми когнітивної ономастики (2006), енциклопедію у 2-х томах «Słowiańska onomastyka» (2002–2003), у якій, крім інших онімних класів, досить докладно описана антропонімія всіх слов'янських мов, у тому числі псевдонімія.

Зроблені зауваження є непринциповими і не впливають на загальний висновок про належний науковий рівень і важливість монографії, яка є ґрунтовним дослідженням актуальної для української мовознавства проблеми. Її наукові положення та отримані результати досить аргументовані, характеризуються новизною і мають певне теоретичне та практичне значення як для фахівців, так і читачів, які цікавляться питаннями української антропоніміки в її зв'язку з культурно-історичними й суспільно-політичними процесами в Україні ХХ століття.

Василь Лучик (м. Київ)

Vasyl Luchyk (Kyiv)

SYSTEMATIC INVESTIGATION OF MODERN UKRAINE PSEUDONYMS

Book review on: *N.M. Pavlykivska. Pytannia ukrainskoi pseudonimiyi XX century.* — Vinnitsa: Globus-pres, 2009. — 386 s. (Problems of Ukrainian pseudonyms in XX century / in Ukraine/)